

חלק ו': יצרים, צרכים וערכים

המין — יצרים, צרכים וערכים

בשתי זוויות-ראיה משקיפה היהדות על מערכת היחסים שבינו לבינה: במבט של קידוש החיים ורוממותם, ובמבט של מהות התא המשפחתי ותפקידו.

עצם מהות חיי-אנוש — כמהות חייהם של בעלי-החיים — קשורה בגוף ובחומר: בשרירים, בדם ובבלוטות. ליסודות אלו — הוהים באדם ובעל החיים — נוספו גם הכושר והדחף לקיום ולהמשכיות החיים. שני כוחות חזקים עיקריים העניק הבורא לכל החי בבריאה: יצר הרעב — הנועד לשמור על קיומו של הפרט — המנחה את החי, מיום היולדו, לתור אחר מזון לשם המשך קיומו. והשני — יצר המין, הנועד לשמור על קיומו של כלל אותו מין. אף הוא פועל כדחף טבעי, כאינסטינקט, הקיים בכל בעל-חיים ומנחהו לתור אחר בת-זוג, כדי להזדווג עמה, ליצור דור חדש כהמשך וקיום בני מינו.

דומני כי בזה תם המשותף לאדם ולבעל-החיים, ומכאן ואילך בולט מותר האדם על הבהמה. עיקוב מתמיד אחר פעילות יצרים אלה בבעלי החיים, יגלה כי פועלים הם — בדחף עז — רק עד להשגת מטרתם, ואז ישקוטו. עם מציאת המזון ואכילתו, אחר השגת בת-הזוג וההזדווגות עמה

המאמר התפרסם בקובץ "אמונות", בהוצאת אוניברסיטת בר-אילן

רחל נריה / מול מבוכת המתירנות

— פוסק הדחף להציק ולדחוף. חוקרי חיי בעלי-החיים גילו שיש נקבות המפתחות — אתר ההפרייה — סימנים מיוחדים המראים כי הן יכבר מופרות, והמרחיקים מהן את הזכרים. נמצא שבעלי החיים מבצעים בדיוקנות את המטרות שהתווה להם בוראם — בחוקי הטבע שטבע בהם — בזה שהם פועלים בתיאום עם האינסטינקטים שלהם.

הרעב

כאמור, אף האדם נכלל בבעלי-החיים, גופו בנוי על אותם יסודות, ופועלים בו אותם דחפים. בכיו של הרך הנולד הוא ביטויו של יצר הרעב התובע את סיפוקו, ואף יצר המין מתפתח בו בעוצמה שונה — לפי תקופות חייו — לשם קיום המין. ואעפ"י כן, בעוד שבעלי-החיים עשוי היצר ומכוון רק לצורך המטרה לשמה נוצר, הרי בכח האדם לשלוט ביצרו ולהשתמש בהם למילוי התביעות השונות של אישיותו. הבה נתבונן ונמצא כי:

(א) בעל-החיים אוכל רק עד כדי שובעו, ויש גם האוגרים מזון לאחסון לעת הצורך, כגמל ועוד. ואילו האדם — "נזר הבריאה" — נוהג לעיתים למלא כרסו בפרוסת עוגת-קרם-שוקולד, גלידה וקצפת עתירות קלוריות, ועוד כהנה, כקינוח לסעודה, שאף היא דשנה היתה.

(ב) אין בעל-החיים מדקדק בצורת אכילתו, כי אם טורף הוא את טרפו. האדם לעומתו, גם בהיותו מוכה רעב, יכול להגביל עצמו מלאכול את שאינו שלו ושייך לזולתו.

(ג) האדם מקפיד על האסטטיות של אכילתו בידיים נקיות, בסכין ובמזלג, בהתקנת צורה נאה ומקושטת של תבשיליו — ב"תרבות האכילה". לאישיותו יש גם צרכים נפשיים-אסטטיים, שהם יסודות "תרבות האכילה" — המיגבלות שאדם תרבותי מגביל עצמו ביוזמתו ומרצונו.

(ד) בעל-החיים אינו נתבע, ואף אינו מסוגל, מרצונו לשלוט ביצרו ולהגבילו. האדם, לעומתו, מתאפק, שולט ביצר הרעב ואינו אוכל, עד

שייצרו התנאים הנדרשים לאכילה: עד שיגיע הזמן שהרופא ציווהו, עד שעקרת הבית תכין אוכל ותערוך את השולחן, עד שיגיעו שאר האורחים, וכדומה.

ה) לעיתים אכילתו אינה נובעת מדחף הרעב ומצרכיו. אנו טועמים כיבוד שהגישו מארחנו כדי שלא לביישם, אנו אוכלים — כמטרה בפני עצמה — לשם הנאת החיך. יש אפילו מאכלים ומשקאות שהם "טעם החיים"! עד כדי כך. עיתים אדם משתדל לגרות את תיאבוננו על ידי סידור אסטטי של האוכל וצורת הגשתו, הטעמתו בתבלינים שונים — חריפים או ממתקים — כדי ליהנות מהטעמים הטמונים בו. הבלוטות מופעלות על ידי גירויי החושים — ריח טוב, טעם מהנה, מראה נאה — ומפעילות את תחושת הרעב. תחושה זו — מרגע הגירוי — הינה כנה ואמיתית, ואעפ"כ לא תוכל לשמש קנה-מידה אובייקטיבי המורה על הכרח האכילה לשם קיום הגוף. הרי לא אחד מאתנו נזקק, בעולמנו זה המודרני, לשיטות הרזייה שונות עקב אכילת-יתר, אכילה בלתי מאוזנת או אכילת מאכלים שאינם בריאים. ובכן, לא תמיד הכרח הקיום הוא המדריך את תחושת הרעב ואת פעולת האכילה.

ו) ביחסי אנוש משמשת האכילה גם לסיפוק צורך חברתי או עסקי ב"פגישה על כוס קפה ועוגה", וגם כאמצעי לביטוי אימפולסים, רגשות וצרכים, כמו רוגז ומורת-רוח ("אני עוזב את השולחן"), שליטה וסחטנות (עד שאמא לא תספר סיפור או תכרכר סביב תינוקה), ועוד.

לסכום: יצר הרעב של האדם הוא צורך קיומי, ביסודו, ועם זאת לא כל אכילה היא מילוי צורך זה בלבד. באדם היצר אינו אינסטינקט, אינו רק יצר. תחושת הרעב נובעת גם מגירויים מכוונים וממניעים נפשיים, ועל כן אינה יכולה לשמש קנה-מידה אובייקטיבי לחיוניות אכילתו. הרפואה המודרנית נאבקת באדם כדי להדריכו לאכול מזון ראוי, בריא ובמידה.

הרעב ביהדות

להגבלות התרבותיות והבריאותיות שהטיל האדם על עצמו בסיפוק יצר הרעב, הוסיפה התורה הגבלות נוספות: חוקים ומצוות. לחלקן מוסיפים אנו

רחל נריה / מול מבוכת המתירנות

טעמים בריאותיים, או רוחניים, אך תמיד היסוד העקרי לקיומם הוא הצו האלוקי של בורא עולם, ולא הכנתנו השכלית או התועלת היוצאת מבצועם. קיום רצון בורא העולם המטפיסי יוצר את המגע, את ההתעלות לעבר העולם שמעל לקיומנו החומרי, מעבר לחושינו, לעולם הטרנסנדנטי. קודם לביצוע המצוה אנו משווים לנגד עינינו את זה "אשר קדשנו במצוותיו וצונו", קדשנו והעלה אותנו — במצוותיו, באמצעות ציוויו — אל מעל למישור המוחשי.

ד"ר א' ברט, בספרו "דורנו מול שאלות הנצח", מנמק את טעם קיום המצוות הבלתי מובנות לנו הקשורות באכילה, בכך שענין נטילת הידיים לפני האוכל, כשרות האוכל, מרווח השעות בין מאכלי בשר לחלב ועוד, יוצרים את רקע ההשהיה בין היצר לאכול משום שאנו רעבים — ככל בעלי החיים — לבין העברת היצר דרך המערכת הנפשית-רוחנית שלנו והפיכתו לרצון אנושי, שיש בו מן היסוד המרומם של שליטה רצונית באינסטינקט גופני. היצר השולט באדם מביאו לפעול פעולות שבידו לבודקן, ולהרהר עליהן, רק אחר המעשה. התורה תובעת ממנו שלא ניגרר אחר יצרנו, ולא ניתן לו לשלוט בנו. בתרגול מעשי, גם ללא מחשבה נכונה, מחנכת אותנו התורה להכניס חיץ של הבחנה והכרעה בין דרישת היצר לבין ביצועה בפועל. תרגול יומיומי זה של שליטה ביצר הופך את עצם האישיות למרוממת יותר, ומנתקה מהכפיתיות של בעל-החיים.

נקודת השיא אליה יכול להגיע יהודי, המתרגל יומיום שליטה ביצר הרעב, היא — יום הכיפורים. האדם ביוזמתו נמנע לחלוטין מכל אכילה ושתייה, ומקדש את כל יומו זה לחשבון הנפש, להתרוממות הרוח בתפילה ולקשר קבוע עם בוראו. נער, או נערה, שהחלו מגיל 7-8 לצום מדי שנה מספר רב יותר של שעות ביום, יקבלו בהתבגרם (בגיל 12-13) את צום הכיפורים בהרגשת בטחון ושלוות נפש — תוך יום תמים של צום — בעוד חבריהם לגיל, שלא התנסו בחייהם בחווית הצום, יחששו להתמודד עם 26 שעות צום ואף יתקשו להאמין כי הדתיים, בני גילם, מצליחים לעבור יום כזה בקלות יחסית.

המין

אותה גישה של הרחבת המסגרת אל מעבר למטרתה הראשונית, הקיימת אצל האדם ביחס ליצר הרעב שבו — שוררת גם לגבי יצר המין. אין הוא

משמש את האדם למטרת הולדה בלבד, כי אם גם לשם הנאה וסיפוק, יוקרה וכבוד, ולעיתים אף לשם שליטה בזולת. גם כאן לא תמיד יכול עצם קיומו של דחף מיני בתנאים מסויימים, לשמש הוכחה להכרח קיומי. פעמים הרבה הינו תוצאה של גירויים מוגברים — חלקם מכוונים. שינוי תנאים חיצוניים אפשר והיה מפחית במדת מה את המתח המיני. אוריה כללית של עידוד להבלטת היסוד הסכסי בהתנהגות, בדיבור וביחסי חברות — מעלה את המתח. שינוי האוריה, או מרכיביה, עשוי להפחית את עוצם הגירויים ואת המתח הבא בעקבותם.

איברי המין מתחילים לפעול — וסת, הוצאת זרע — בגיל צעיר, ואעפ"כ אין עובדה זו מעידה על מוכנותם של האיברים להולדה, ולא על בגרות נפשית ראויה להורות, בגיל זה. הריון עלול לסכן את חיי הנערה בת השתיים-עשרה. נמצא שאברי המין מתחילים לפעול בטרם עת, כדי להיות מוכנים, בבוא העת, על ידי הקביעות והמחזוריות. וכך גם המתח המיני הטבעי הקיים בגיל ה"עשרה", נוצר בטרם זקוק לו האדם למטרת היוצרו. שמא נוצר בנו מתח זה — בשלב כה מוקדם — רק כדי שנוכל להתאמן לשלוט בו? תרגול של שליטה במתח המיני המתעורר, יפתח בנער ובנערה מעצורים כהכנה לנאמנות ולהתמדה בחיי הנישואין בעתיד. אלו מעצורים שחשיבותם רבה בעתיד לשם קיום חיי משפחה יציבים ומאושרים, ולגידול בריא של הדור הבא. ממש כפי שתרגול שליטה מוקדם של צום-שעות מכשיר את הנער והנערה לצום, בהתבגרותם, בקלות יחסית, צום של יום שלם.

המין והמשפחה

למרות המקבילות שבין יצרי הרעב והמין, גדול השוני המבדיל ביניהם. הרעב ענין הוא לאדם עם עצמו, המין — קשור בזולתו, בגוף ובנפש של בן המין השני, ואף בהולדת הדורות הבאים. משום כך כל החברות האנושיות, פרימיטיביות כמתקדמות — קבעו מסגרת כלשהיא, המחייבת בחיי האישות. נקבע איזה מושג משפחתי בו מותרים יחסי האישות, ואסורים מחוצה לו. נראה שהדאגה ורגש האחריות כלפי הנולדים ועתידם,

הנחו את החברה בקובעה את מסגרת המשפחה. קיים צורך לקבוע עקרונות על מי מוטל הטיפול בהתפתחותם הגופנית והנפשית של הנולדים מיחסי האישות. כך נקבעו גם, בחברות מסוימות, מגבלות נוספות של גיל הנישואין, איסור חיתון עם קרובי משפחה, מגבלות מטעמי כריאות, ועוד כהנה.

אף כאן הרחיבה התורה את מסגרת ההגבלות אל מעבר לתחום הנובע מהשכל האנושי והנתפס בו. התורה רואה בטפול ביצר המין את זירת המאבק העיקרי על עתידה ורוממותה של נשמת הישראלי. על כן החמירה מאד בחיובים ובאסורים המוטלים עליו ביחסי האישות.

"קדושים תהיו — היו פרושים מן העריות, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה — אתה מוצא קדושה" ולכן נסמך הציווי של "קדושים תהיו" (ויקרא י"ט, 1) לסוף רשימת איסורי העריות (בפרשת "אחרי-מות"). כלומר, כל אימת שהגעת לדרגת שליטה על יצר המין — הגעת לקדושה. התועבות בשטח המיני, שעשו הגויים יושבי ארץ ישראל, גרמו לגירושם ממנה ואיפשרו את כניסתנו לארצנו. אם, חלילה, נתדרדר לדרגתם המינית, נאבד אף אנו את זכות ישיבתנו בארץ זו (ויקרא י"ח, 28).

הקדושה המיוחדת המחייבת את עם ישראל, מטילה עליו מערכת התנהגות של שליטה עצמית ביצריו. הגוף — כלי לנפש השולטת בו. האדם נוצר "מן העליונים ומן התחתונים" עם צרכי הגוף וצרכי הנפש. "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב', 18), זקוק הוא לנפש קרובה, מבינה, רגישה — לאשה. למימוש צרכי הפרייה והרבייה בלבד יכול היה הבורא לספק גם פתרון ביולוגי אחר, שאינו בעל לב רגיש ונפש חמה ומשלימה.

האשה לא נוצרה רק כאמצעי ייצור וולדות לדור העתיד. "אעשה לו עזר", מאחר "ולאדם — לא מצא עזר כנגדו" (בראשית ב', 21). האדם בעל הנשמה היתרה, לא מצא מנוח לנשמתו בגוף נוסף בלבד. נזקק הוא לבת-זוג בעלת דרגה רוחנית כמותו, נצרך הוא להרגיש עצמו "שייך" למישהו, חלק ממהו, קשור לצלע של עצמו, למהות כשלו. "על כן יעזוב איש את אביו ואמו, ודבק באשתו — והיו לבשר אחד", בתא המשפחה המקודשת. בכריאת העולם, ביצירת אדם וחוה, הונח יסוד הקן המשפחתי ועוצבה המסגרת המשלבת את המיניות בתכנון האלוקי, ברמה של טוהר וקדושה.

טוהר במשפחה

"רמה של טוהר וקדושה" שאמרנו — מה היא? מערכת היחסים בתוך המשפחה מושפעת מתרכובת שבין יסוד המשיכה הגופנית — המרכיב המיני, ומיסוד ערכי, רוחני-נפשי, היוצר התייחסות חברתית בינאישית בין בני הזוג. ההרמוניה, השלום, השלמות, ההתעלות והיצירתיות בחיי המשפחה תלויים באיזון העדין והנכון בין שני מרכיבים אלה. לא ביטול הצד המיני ולא העדר המרכיב הערכי, הרוחני. האדם הנשלט בידי יצריו אינו יכול לשער את פרטי האיזון ומידותיו, לקבוע את המשקל הראוי לכל מרכיב, ולפקח על דיוק פעולתו של האיזון. התורה — שניתנה מאת יוצר היצרים והערכים, הנפשות והרוחות — רק היא תקבע, ואכן קבעה, מערכת דינים והוראות, שהקפדה מדויקת על ביצוען שומרת על איזון עדין, מפרה ויוצר.

בהיות האשה במצב פיסיולוגי — וממילא נפשי — תקין מבחינת אפשרות קיום יחסי מין, מתירה התורה — ובזמנים מסויימים אף מצווה ומחייבת — קיום יחסים. בתקופת ההפרשה, הדימום והמנוחה שלאחריהם — אוסרת היא על כל קירבה גופנית. כך שומרים בני הזוג את חובתם האישית ברמה שלא תרד להפיכת האשה ל"חפץ" מיני גרידא, כי אם תרומם ותעלה את היחס אליה כאל אישיות רוחנית עצמאית, רעיה ועקרת — עיקר — הבית.

אין להגיע למצב התייחסות אשר כזה, ללא תרגול ממושך מוקדם — הוא החינוך לחיי משפחה, החינוך המיני היהודי. בהכנסם לעול המצוות מקבלים עליהם הנערים והנערות לקיים את המצוות — ככל המבוגרים — כולל אלו המתרגלות שליטה עצמית ביצר המין שכבר קיים בגילם. אין גישה זו נובעת, חלילה, מראיית יצר זה כדבר שלילי שיש לעוקרו ולהרחיקו, כי אם מראייתו כיצר חיובי, בונה, תועלתני וחיוני, שנטעו הן בקרבנו לצורך הקמת משפחה ובנינה, בבוא העת. זהו חינוך לדחייה מודעת של סיפוקים למועד מאוחר יותר, לתקופת הנישואים — הקשר השלם והחי עם בן — או בת — הזוג המיועדים. עד אז יש להפנים את היצר, ולהופכו לצפיות ולהרגשות של מוכנות לרותמו בעתיד למשימת בנין הקן המשפחתי הנכסף.

חז"ל — גדולי חכמי ידיעת הנפש — הכירו בעוצמת הדחף המיני, בקובעם כי "אין אפוטרופוס לעריות", אין מישהו מחוצה לי שאפשר למנותו שומר על יצרי זה. רק המתורגל לשליטה עצמית, יוכל להתגבר עליו, למרות הקושי שבדבר. דרך המניעה נבחרה על ידם כיעילה ביותר לשמירה ולשליטה הדרושה. כל אחד ואחת מישראל — מגיל צעיר ועד סוף ימיו — ירחיקו עצמם מגרויים מיניים, מחברה מגרה, ממראה עיניים בחייוף הלבוש, ממשמע אוזניים בניבול פה, בדיחות ושירה מגרה, ממישוש ומגע — חיבוק, גיפוף ונישוק מחוץ למסגרת הנישואין. יש להמנע, ככל האפשר, גם מהרהורי עבירה, וזאת באמצעות מיקוד הרצון, התכנים הפנימיים ותשומת הלב אל הלימוד העיוני: "אם פגע בכ (יצר) מנוול זה — משכהו לבית המדרש"... (סוכה, דף נ"ב, עמ' ב'). זו דרך העידון, העברת האנרגיה לשדה אחר, ריכוז תשומת הלב לעניני רוח וקדושה.

ההתמודדות — בתקופת טרום נישואים — מחשלת את כוחות הנפש, המיניות נעשית עצורה יותר, וכופה פחות את עצמה. עם פגישת בן הזוג, המועמד האפשרי להקמת המשפחה, בעת הבגרות, קיימת נכונות לפיתוח מערכת יחסית רגשית הדרושה ומותאמת לחיי נישואים. יסודות השיקול והמחשבה פעילים יותר, בחירת בן — או בת — זוג, בהתאם לתכונות האישיות ולתיאום הרוחני, אמיתית יותר. גדולים יותר הסיכויים — עם התקווה והתפילה — להקמת משפחה יציבה, ששוררים בה "האהבה והאחוה, השלום והריעות".